

*Monika Pasternak-Malicka**

NIEETYCZNE POSTAWY PODATNIKÓW JAKO ZAGROŻENIE BEZPIECZEŃSTWA FINANSOWEGO PAŃSTWA

Wprowadzenie

Podatek w swojej konstrukcji wymusza przejmowanie części dochodu lub majątku gospodarstw domowych, przez co często postrzegany jest jako świadczenie ograniczające konsumpcję, inwestycję oraz wolność jednostki. Pozbawiony waloru neutralności podatek generuje skutki gospodarcze i społeczne, a przez to w istotny sposób determinuje zachowania uczestników rynku. Elementy techniki podatkowej, tj. podmiot, przedmiot, wysokość stawki, ulgi i zwolnienia wpływają na reakcje gospodarstw domowych względem zobowiązań podatkowych. Przesłankami ekonomicznymi są także: koniunktura gospodarcza, indywidualna sytuacja majątkowa podatnika, intensywność regulacji oraz nadmierna ingerencja państwa w kwestii regulacji rynku. Do pozaekonomicznych czynników wpływających na zachowania podatników można zaliczyć natomiast tradycje regionalne, czynniki ze sfery psychologicznej oraz moralność i mentalność społeczeństwa.

Na zachowanie podatników w poważnym stopniu mają wpływ czynniki moralne związane z etyką oraz stanem świadomości społeczeństwa. Rozwój cywilizacyjny, przyspieszony postęp nauki i techniki doprowadziły z jednej strony do poprawy warunków ekonomicznych życia współczesnych społeczeństw, z drugiej strony do zauważalnego spadku moralności obywateli.

Przedmiotem rozważań niniejszego opracowania jest obowiązek płacenia podatków w aspekcie etycznym. Artykuł jest próbą wskazania na brak etycznych zachowań, którego konsekwencją jest skłonność do oszustw podatkowych, jako na zagrożenie bezpieczeństwa finansowego państwa. W publikacji zaprezentowano istotę etyki jako podstawę moralności podatkowej, fragmenty badań własnych z lat 2007–2015 prezentujące opinie respondentów na temat obowiązków fiskalnych i wskazujące na deficyt

* Politechnika Rzeszowska, Wydział Zarządzania.

etycznych postaw wśród gospodarstw domowych oraz podmiotów gospodarczych. Posłużono się metodą regresji liniowej, aby określić zależność statystyczną pomiędzy poziomem szarej strefy przejawiającej się w postaci oszustw podatkowych a dochodami podatkowymi w Polsce. Celem artykułu jest zaprezentowanie istoty moralności podatkowej Polaków wynikającej z zaniku instynktu obywatelskiego oraz postaw etycznych w kontekście ich oddziaływania na bezpieczeństwo finansowe państwa.

1. Etyka jako źródło moralności podatkowej

Przedmiotem zainteresowania etyki są zachowania ludzkie, oceniane pod kątem ogólnie obowiązujących zasad społecznych. Etyka zajmuje się zachowaniem ludzkim i dokonuje jego oceny pod kątem przyjętych norm. Najczęściej etykę definiuje się jako ogół ocen i norm moralnych przyjętych w danej epoce i zbiorowości społecznej¹. Etyka (gr. *ethikos logos*; *ethikos* – zwyczajowy) to systematyzująca rekonstrukcja norm oraz reguł praktykowanej (wyrażającej się także w opiniach o działaniach innych jednostek) moralności jako regulatora intersubiektywnych zachowań danej zbiorowości ludzkiej². Etyka to nauka o moralności, zajmująca się ustalaniem obowiązujących norm postępowania oraz opisem i wyjaśnianiem rzeczywiście istniejącej moralności³.

Etyka w opodatkowaniu jest ważna z uwagi na to, iż współdecyduje o respektowaniu przez podatnika obowiązków podatkowych. Kształtuje świadomość, że podatek jest indywidualną ofiarą na zbiorowy cel, a więc stanowi fundament sprawnej realizacji funkcji dochodowej podatków⁴.

Etyka to także dział filozofii⁵, zajmujący się badaniem moralności i tworzeniem systemów myślowych, z których można wyprowadzić zasady moralne. Etyka bywa też nazywana filozofią moralną. Celem etyki jest dochodzenie do źródeł powstawania moralności, badanie efektów, jakie moralność – lub jej brak – wywiera na ludzi oraz szukanie podstawowych przesłanek filozoficznych, na podstawie których dałoby się w sposób racjonalny stworzyć zbiory nakazów moralnych.

W literaturze moralność podatkowa nazywana jest etyką podatnika, którą określa się jako zbiór norm moralnych przyjętych w danej zbiorowości i dotyczących

¹ Słownik języka polskiego, PWN, <http://sjp.pwn.pl>

² *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWN, Warszawa 2000, s. 231.

³ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Wilga, Warszawa 2007, s. 242.

⁴ A. Gomułowicz, *Podatki a etyka*, Lex, Warszawa 2013, s. 40.

⁵ K. Wojtyła, *Elementarz etyczny*, Znak, Kraków 1977, s. 15.

postawy podatnika względem wnoszenia obowiązkowych opłat do budżetu państwa⁶. W języku potocznym pojęcia „etyka” i „moralność” bywają utożsamiane i używane zamiennie, nie są to jednak terminy tożsame. Oba odnoszą się do przestrzegania ustalonych i obowiązujących w danym społeczeństwie norm postępowania, lecz etyka to nauka o moralności, naukowa refleksja nad moralnością.

Pojęcie moralności podatkowej wprowadził w 1960 r. G. Schmöders, definiując je jako „postawy grupy lub całej populacji podatników dotyczące kwestii wywiązywania się lub zaniedbywania obowiązków podatkowych utrwalonej w mentalności podatkowej i świadomości obywatelskiej”⁷. Obecnie moralność rozumiana jest jako wewnętrzna motywacja do płacenia podatków⁸. Moralność podatnika polega na indywidualnej reakcji danej osoby na obciążenia podatkowe⁹. Wymaga ona, aby działanie podatnika odpowiadało jego wewnętrznemu przekonaniu, stąd też można traktować ją jako wewnętrzną akceptację (bądź jej brak) obowiązku podatkowego oraz uznania zwierzchności fiskalnej państwa¹⁰.

Moralność podatkowa odnosi się do indywidualnych reakcji na opodatkowanie, czyli sięga do sumienia podatnika. Podatek wpływa nie tylko na zmniejszenie konsumpcji, lecz w pewnym sensie, w wypadku osób fizycznych, na ograniczenie ich praw podmiotowych. Dlatego należy mieć świadomość, że podatkowi towarzyszy skłonność do uchylania się od niego. Pomysłowość podatników jest w tym zakresie niezwykle rozwinięta i może mieć formę legalnego lub nielegalnego uchylania się od płatności fiskalnych¹¹, przy czym należy zaznaczyć różnicę między moralnością a uchylaniem się od płacenia podatków. Uchylanie się od podatku jest zachowaniem jednostki, a moralność podatkowa postawą¹². Niemniej jednak poziom moralności podatkowej wywiera silny wpływ na zachowanie podatników, w tym również na skalę oszustw podatkowych. Oszacowano, że obniżenie moralności podatkowej o jedną jednostkę prowadzi do wzrostu rozmiarów szarej strefy o ponad 20%¹³.

⁶ A. Szulc, *Przyczyny i skutki zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce*, CeDeWu, Warszawa 2013, s. 91–92.

⁷ E. Kichler, *The economic psychology of tax behaviour*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 99.

⁸ J. Alm, B. Torgler, *Culture differences and tax morale in the United States and in Europe*, „Journal of Economic Psychology” 2006, No. 27, s. 228.

⁹ E. Bogacka-Kisiel, *Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie*, PWN, Warszawa 2012, s. 303.

¹⁰ A. Gomułowicz, J. Małecki, *Podatki i prawo podatkowe*, LexisNexis, Warszawa 2013, s. 277.

¹¹ A. Komar, *Finanse publiczne w gospodarce rynkowej*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1996, s. 137.

¹² F. Schneider, B. Torgler, *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis*, IZA Discussion Paper Series 2007, No. 2541, s. 6.

¹³ B. Torgler, *Tax Compliance and Tax Morale. A Theoretical and Empirical Analysis*, Edward Elgar Publishing Limited 2007, s. 191.

Na moralność podatkową gospodarstw domowych wpływają takie elementy jak: budowa systemu podatkowego¹⁴, sposób postępowania administracji podatkowej, uzyskiwana efektywność kontroli¹⁵. Socjalno-psychologicznym aspektem uchylania się od płacenia podatków jest problem oceny priorytetu. Wielu przedsiębiorców twierdzi, że rola działalności gospodarczej w społeczeństwie ma wyłącznie wymiar ekonomiczny. Uważają, że „biznes powinien tworzyć tylko wysokie dochody. To wszystko, czego się od niego wymaga, bez podawania metod osiągnięcia tego efektu. W biznesie etyka nie jest głównym motywem działania, zwłaszcza że bardzo często staje się przeszkodą do osiągnięcia celów”¹⁶.

Problematykę postaw etycznych w obliczu wszystkich zobowiązań wobec państwa (w tym kwestii płacenia podatków i składek) w nauczaniu moralnym podejmuje się przede wszystkim z punktu widzenia tzw. sprawiedliwości legalnej¹⁷. Oznacza to zobowiązanie każdego obywatela do świadczenia przewidzianych podatków, a przez to wnoszenia swojego wkładu w dobro wspólne.

2. Etyczne uwarunkowania uchylania się od podatków w świetle badań własnych

W świadomości społecznej niezapłacenie podatku nie jest niczym złym, a skuteczną ucieczką przed nim daje poczucie satysfakcji. Ponadto często w powszechnym przekonaniu podatki są za wysokie i niesprawiedliwe, a prawo podatkowe niejasne i niestabilne. Takie okoliczności zmniejszają poczucie winy w razie uchylenia się od podatku.

Badania własne przeprowadzone w latach 2007–2015 potwierdzają¹⁸, iż oszustwa podatkowe nie są oceniane negatywnie przez znaczną część populacji. W tabeli 1

¹⁴ J.B. Say sformułował zasadę, zgodnie z którą należy nakładać tylko takie podatki, które są „raczej zgodne aniżeli sprzeczne z moralnością, to znaczy ze zwyczajami pożytecznymi dla społeczeństwa”. Zob. G. Szczodrowski, *Polski system podatkowy*, PWN, Warszawa 2007, s. 38–39.

¹⁵ A. Gomułowicz, *Polityka podatkowa w Polsce i przesłanki jej kształtowania*, „Monitor Podatkowy” 1996, nr 5.

¹⁶ I. Taranow, *Socjalno-psychologiczne aspekty uchylania się od podatków na Ukrainie*, „Studia i Prace KZiF, SGH”, Warszawa 2001, nr 22, s. 131.

¹⁷ D. Dańkowski, *Podatki i moralność*, „Znak” 1998, nr 2(513), s. 76–77.

¹⁸ Badania własne przeprowadzono na celowej próbie 686 gospodarstw domowych oraz 219 podmiotów gosp. (w maju 2007 r.), 750 gospodarstw domowych i 250 firm (w maju 2009 r.), 1084 gospodarstw domowych, 250 firm (w kwietniu i maju 2010 r.), 1201 gospodarstw domowych i 281 firm (w maju 2011 r.), 1230 gospodarstw domowych i 232 firm (w styczniu 2012 r.), 1128 gospodarstw i 237 firm (w styczniu 2013 r.), 857 gospodarstw domowych i 188 firm (w styczniu 2014 r.) oraz 852 gospodarstw domowych i 244 firm (w styczniu 2015 r.). W badaniach ankietowych przeprowadzonych w maju 2007 r. wzięły udział gospodarstwa

zaprezentowano strukturę odpowiedzi na pytanie o opinię dotyczącą zatajania dochodów. W latach 2007–2011 niemal 30% osób uważało, że takie postępowanie należy potępić, w 2012 oraz 2014 r. odsetek osób jednoznacznie potępiających takie zachowanie spadł do 26–25%, a w 2015 r. jedynie 23,4% osób wybrało ten wariant odpowiedzi. Co roku blisko połowa respondentów usprawiedliwiała oszustwa podatkowe wysokimi daninami. Wzrósł także odsetek osób (z 3,6% w 2007 r. do 6,6% w 2013 oraz 7,7% w 2014 r.), które pochwalają zatajanie dochodów, uważając je za przejaw zaradności życiowej.

Tabela 1. Struktura odpowiedzi na pytanie: Co Pan/i myśli o wypadkach zatajania przez ludzi części swoich zarobków w celu zmniejszenia płaconych podatków?

Opinia o zatajaniu dochodów	Struktura (w %)							
	2007	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Należy to potępić, gdyż jest to oszukiwanie państwa	28,1	28,5	28,6	28,8	26,9	24,9	26,6	23,4
Należy to wybaczyć, gdyż podatki są za wysokie	45,3	39,6	47,5	45,6	43,2	47,7	43,4	46,0
Należy to pochwalić jako przejaw zaradności	3,6	4,8	4,8	7,6	5,5	6,6	7,7	5,2
Trudno powiedzieć	22,7	24,4	17,8	17,3	23,5	20,2	21,8	25,4
Brak odpowiedzi	0,3	2,7	1,3	0,7	0,9	0,6	0,5	0,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród gospodarstw domowych w latach 2007–2015.

Tabela 2 przedstawia opinie na temat zatajania dochodów według wieku respondentów, ich dochodów oraz poziomu wykształcenia, przy czym w wypadku wszystkich tych cech nie zaobserwowano istotnej zależności. Bez względu na wiek, poziom zamożności i wykształcenia ankietowani tłumaczyli oszustwa wysokimi podatkami. Wraz z wiekiem nieznacznie zmienia się postawa negująca oszustwa – osoby najmłodsze oraz w przedziale wiekowym 51–60 lat były najmniej skłonne potępić postępowanie zagrożone sankcjami karno-skarbowymi. Z kolei grupa podatników najlepiej zarabiających charakteryzowała się najwyższym odsetkiem osób pochwalających taki proceder, a więc tam, gdzie motywacja do uszczuplenia należności podatkowej jest największa, jest też największa skłonność do oszustw.

Wpływ na postawy etyczne ma odbiór społeczeństwa państwa jako anonimowej instytucji, co rodzi przekonanie, że nikt nie zostanie pokrzywdzony na skutek oszustw podatkowych. Ocena próby ucieczki przed podatkiem spotkała się wśród ankietowanych

domowe oraz podmioty gospodarcze z terenu całej Polski, natomiast wywiady w latach 2009–2015 zostały przeprowadzone na terenie województwa podkarpackiego. Ankiety były skierowane do osób powyżej 20. roku życia o zróżnicowanym poziomie dochodów i standardzie życia oraz podmiotów z sektora MSP.

gospodarstw domowych z blisko 10-procentowym poparciem (tabela 3), niemal połowa osób usprawiedliwiała to sytuacją braku środków do życia, a jedynie co piąty pytany uznał uchylanie się od podatku za niedopuszczalne (co czwarty przedsiębiorca). W 2015 r. zaobserwować można wzrost postaw usprawiedliwiających oszustwa podatkowe (53,6% udzielonych odpowiedzi). Przedsiębiorcy wprawdzie w mniejszym zakresie tłumaczą możliwość popełnienia przestępstw podatkowych bardo złą kondycją finansową firmy (średnio co trzeci respondent), niemniej jednak poziom poparcia zachowań nieetycznych w tej grupie jest nieznacznie wyższy (w 2010 roku – 11,8%, w 2015 roku – 13,1%).

Tabela 2. Opinia o oszustwach podatkowych wg wieku i sytuacji dochodowej

WIEK	Opinia o zatajaniu dochodów (w %)			
	potępienie	wybaczenie	pochwała	trudno powiedzieć
Mniej niż 25 lat	18,59	48,74	2,51	30,15
26–35 lat	27,53	44,38	5,06	23,03
36–50 lat	26,67	48,72	4,62	20,00
51–60 lat	19,46	45,64	8,05	26,85
Więcej niż 60 lat	24,03	41,09	6,98	27,91
DOCHODY MIES.				
Do 600 PLN	17,73	54,61	4,61	23,05
601–1000 PLN	22,60	45,55	4,45	27,40
1001–2000 PLN	31,10	41,15	5,26	22,49
Więcej niż 2000 PLN	27,87	27,87	11,48	32,79
WYKSZTAŁCENIE				
Podstawowe	11,56	9,18	13,64	8,92
Zasadnicze zawodowe	22,11	22,19	20,45	29,11
Średnie i pomaturalne	37,19	50,51	43,18	40,85
Wyższe	29,15	18,11	22,73	21,13

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z przeprowadzonych badań ankietowych gospodarstw domowych w 2015 r.

Na skłonność do oszustw podatkowych mają wpływ wzorce zachowań przyjęte w społeczeństwie bądź najbliższym otoczeniu. Brak twardych norm etycznych ukierunkowujących określone działania podatników może przejawiać się w zwiększonej skłonności do nieetycznych reakcji na obowiązek fiskalny. W ramach przeprowadzonych badań zapytano ankietowanych, jak postąpiliby, posiadając dochody kwalifikujące ich do drugiego progu podatkowego, a przez to do rozliczania się według wyższej stawki podatkowej (tabela 4). Oceniając gotowość respondentów do nieetycznych zachowań, należy stwierdzić, że od 32,1% w 2012 r. do 44,8% osób w 2015 r. byłoby

skłonnych do oszustw podatkowych w celu zmniejszenia podstawy opodatkowania. Natomiast odsetek osób, które uczciwie zapłaciłyby należne daniny zmniejszył się do 36,3% w bieżącym roku. W hipotetycznej sytuacji blisko co piąta osoba próbowałaby w sposób legalny obniżyć płaconą należność fiskalną poprzez ograniczenie czasu pracy, a przez to obniżenie podstawy naliczania podatku.

Tabela 3. Struktura odpowiedzi na pytanie: Jak ocenia Pan/i próby ucieczki przed podatkiem? (w %)

Opinia	Gospodarstwa domowe			Podmioty gospodarcze		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Popieram	10,2	9,7	11,7	11,8	12,2	13,1
Usprawiedliwione, gdy rodzina nie ma pieniędzy/gdy firma jest na skraju bankructwa	46,1	44,9	53,6	35,0	35,6	29,9
Niedopuszczalne	20,1	20,1	15,6	24,5	23,9	31,2
Nie mam zdania	21,5	21,8	18,7	25,7	28,2	25,8
Brak odpowiedzi	2,1	2,8	0,4	2,9	0	0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród gospodarstw domowych oraz podmiotów gospodarczych w latach 2013–2015.

Tabela 4. Struktura odpowiedzi na pytanie: Jak postąpiłby/aby Pan/i, posiadając dochody kwalifikujące Pana/ią do drugiego progu podatkowego?

Opinia	Liczba osób				Struktura procentowa			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Zapłaciłbym/abym podatek w całości	576	478	388	309	46,8	42,4	45,3	36,3
Ukryłbym/abym część dochodów, by dotyczył mnie tylko pierwszy próg podatkowy	395	411	286	382	32,1	36,4	33,4	44,8
Pracowałbym/abym mniej i ograniczyłbym/abym zarobki, żeby płacić mniejszy podatek	210	198	163	146	17,1	17,5	19,0	17,1
Inne	25	22	10	11	2,1	2,0	1,2	1,3
RAZEM	1230	1128	857	852	100	100	100	100
Brak odpowiedzi	24	19	10	4	2,0	1,7	1,2	0,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród gospodarstw domowych w latach 2012–2015.

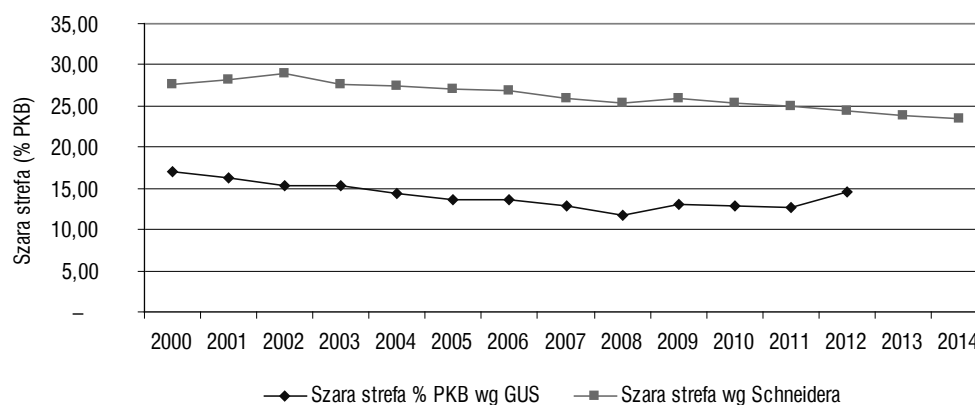
3. Zależność między szarą strefą a dochodami podatkowymi

Gospodarkę nieformalną (określaną popularnie jako szarą strefę) najczęściej definiuje się jako działania gospodarcze umykające rejestracji fiskalnej i w znacznej

części nieobecne w statystykach. Szarą strefę określa się więc jako „zręczność podatkową”, gdyż najczęściej sprowadza się do uchylania się od opodatkowania. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że głównym motywem prowadzenia działalności w szarej strefie jest unikanie opodatkowania – zarówno podatkami pośrednimi, jak i bezpośrednimi. Tym samym budżet ponosi z tego tytułu konkretne straty.

Rysunek 1 przedstawia zakres szarej strefy wg szacunków Głównego Urzędu Statystycznego oraz F. Schneidera w latach 2000–2014. Według GUS poziom gospodarki nieformalnej waha się w przedziale 17,0% PKB w 2000 r. do poziomu 14,5% w 2012 r. Obliczenia Schneidera ukazują znacznie szerszy zakres opisywanego zjawiska. Według austriackiego badacza poziom szarej strefy, szacowany na podstawie metody MIMIC, jest zdecydowanie wyższy i kształtuje się ok. 27,6% PKB w 2000 r., od którego to okresu systematycznie się obniża do 23,5% PKB w 2014 r.

Rysunek 1. Szacunki szarej strefy wg GUS oraz F. Schneidera w latach 2000–2014 (w % PKB)

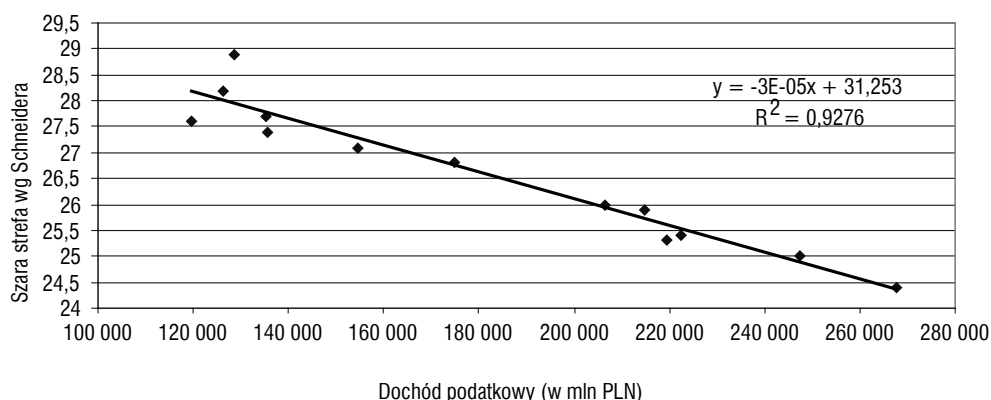

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2000–2004*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa 2006, s. 470–471; *Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2005–2008*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa 2010, s. 392–393; *Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2007–2011*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa lipiec 2013, s. 373–374; *Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2009–2012*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa sierpień 2014, s. 365–37; F. Schneider, *The Size of the Shadow Economies of 145 Countries all over the World, First Results over the Period 1999 to 2003*, IZA, Discussion Paper 2004, No. 1431; F. Schneider, *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013*, www.uni-linz.ac.at, april 2013; F. Schneider, K. Raczkowski, B. Mróz, *Shadow economy and tax evasion in the EU*, “Journal of Money Laundering Control” 2015, Vol. 18, No. 1, s. 12.

W publikacji posłużono się metodą regresji liniowej (metodą estymowania wartości oczekiwanej zmiennej) w celu zbadania, czy pomiędzy szarą strefą a dochodami podatkowymi państwa istnieje zależność statystyczna. Rysunki 2 i 3 prezentują wykres

rozzutu, będącego graficzną interpretacją korelacji pomiędzy poziomem gospodarki nieformalnej a poziomem dochodu podatkowego w latach 2000–2014. Oba wykresy ilustrują zależność ujemną, co oznacza, że wzrostowi szarej strefy będzie towarzyszył spadek dochodów podatkowych.

Rysunek 2. Wykres rozzutu pomiędzy zakresem szarej strefy wg Schneidera a dochodami podatkowymi w Polsce w latach 2000–2014

Źródło: Obliczenia własne na podstawie rysunku 1 oraz sprawozdań z wykonania budżetu z lat 2000–2014.

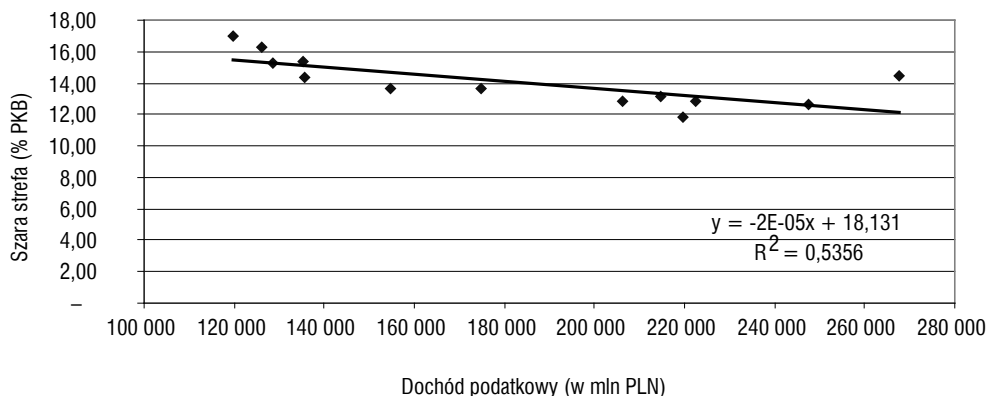
Rysunek 2 prezentuje zależność pomiędzy szacunkami szarej strefy wg F. Schneidera a poziomem dochodów podatkowych w Polsce w latach 2000–2014. Posługując się metodą regresji liniowej, określono linię trendu, której wzór znajduje się w prawym górnym rogu wykresu. Pod nim znajduje się współczynnik R^2 , czyli wskaźnik determinacji¹⁹. Jego wartość wyniosła 0,9276, co oznacza bardzo silną (93%) zależność pomiędzy skalą oszustw podatkowych a dochodami fiskalnymi²⁰.

Rysunek 3 został sporządzony dla szacunków dokonanych przez GUS. Wartość wskaźnika determinacji wyniosła w tym wypadku 0,5356 i wskazuje na dość słabą zależność statystyczną. Fakt, że intuicyjna zależność nie została wykazana, wynika z przyjętej odmiennej metodologii badawczej.

¹⁹ Wskaźnik determinacji ma wartość od 0 do 1. Jeśli jest mniejszy niż 0,5 oznacza, że model jest niedopasowany do obserwacji. Jeśli wynosi od 0,5 do 0,6 – dopasowanie jest słabe, od 0,6 do 0,8 – dopasowanie zadowalające, od 0,8 do 0,9 – dobre, oraz od 0,9 do 1 – bardzo dobre.

²⁰ Współczynnik korelacji wyniósł 0,8023. Współczynnik korelacji osiąga wartość od -1 do +1. W uproszczeniu można przyjąć, że współczynnik korelacji na poziomie +1 oznacza, że jeśli jedna zmienna rośnie w danym tempie, to druga wzrasta w ten sam sposób. Przy wartości -1 druga zmienna maleje w takim samym tempie, co pierwsza. Zero oznacza całkowity brak korelacji, czyli obie zmienne wydają się zmieniać niezależnie względem siebie, według zupełnie odmiennego wzorca.

Rysunek 3. Wykres rozrzutu pomiędzy zakresem szarej strefy wg GUS a dochodami podatkowymi w Polsce w latach 2000–2012

Źródło: Obliczenia własne na podstawie rysunku 1 oraz sprawozdań z wykonania budżetu z lat 2000–2014.

Wpływu nieetycznej postawy podatników na bezpieczeństwo finansowe państwa nie da się jednoznacznie określić. Nie można wskazać w obu wypadkach statystycznej silnej zależności pomiędzy moralnością podatkową lub jej brakiem a bezpieczeństwem finansowym państwa. Niemniej jednak nie ulega wątpliwości, iż podatki stanowią znaczący dochód państwa, rzędu 85–90% dochodów budżetu, a spadek moralności podatkowej i brak etyki w postawach obywateli sprzyja zwiększaniu się skali oszustw podatkowych. To z kolei przekłada się na obniżkę dochodów podatkowych.

Podsumowanie

Obchodzenie czy redukcja zobowiązań podatkowych za pomocą prawnych instrumentów jest zjawiskiem powszechnym we współczesnych państwach, a równocześnie nielegalna redukcja obciążeń podatkowych towarzyszy procesom gospodarczym i zachowaniom podatników. Podatnicy porównują korzyści, jakie wiążą się z niezapłaceniem podatków z ponoszonym ryzykiem. Wskazuje się, że ryzyko kontroli jest niewielkie, często nie sięga poziomu istotności statystycznej, a mimo to znaczna część osób reguluje swoje zobowiązania podatkowe, co wynika między innymi z ich poczucia moralnego obowiązku.

Oszustwa podatkowe jako przejaw postaw nieetycznych stanowią realne zagrożenie dla bezpieczeństwa finansowego kraju, ponieważ uszczuplają dochód państwa i samorządu terytorialnego. Wydaje się, że oficjalna statystyka nie odzwierciedla

całości i złożoności zjawiska, które można określić jako niełojalność podatkową. Nie bez powodu przewodniczący Komisji Europejskiej z lat 2004–2014 Jose Manuel Barroso uznał, iż oszustwa podatkowe naruszają fundamenty współczesnego demokratycznego państwa.

W Polsce zjawisko przestępczości przeciwko obowiązkom podatkowym funkcjonuje na takim poziomie nielegalnej absorpcji środków finansowych, iż zagraża stabilności polityki budżetowej państwa. Szacuje się, że poziom gospodarki nieformalnej wynosi, w zależności od przyjętej metodyki, od 14,5% PKB wg GUS, 19,5% PKB wg IBnGR czy zgodnie z obliczeniami F. Schneidera – aż 23,5% PKB. Skala tego zjawiska w przełożeniu na wartości nominalne kształtuje się, według szacunków austriackiego badacza, na poziomie niemal 400 mld PLN i stanowi około jedną czwartą Produktu Narodowego Brutto.

Zakres zjawiska patologii podatkowej jako podstawowego elementu szarej strefy i jej wpływ na poziom dochodu podatkowego zdaje się potwierdzać zależność wykazaną metodą estymowania wartości oczekiwanej zmiennej, iż szara strefa, obliczana wg szacunków F. Schneidera, jest czynnikiem w 93% determinującym poziom dochodów podatkowych w latach 2000–2014.

Równocześnie skłonność ankietowanych do zachowań nieetycznych jest duża i charakteryzuje się rosnącą dynamiką. Zauważalny jest także brak napiętnowania przez społeczeństwo niemoralnych zachowań i wzrost ich akceptacji.

Jednym z najbardziej istotnych negatywnych aspektów przestępstw podatkowych, wpływającym na bezpieczeństwo finansowe państwa, jest zakłócenie mechanizmów konkurencyjnych. Podmioty działające w szarej strefie podatkowej stają się bowiem bardziej konkurencyjne cenowo od firm działających w pełni legalnie. Szara strefa oznacza unikanie opodatkowania (zarówno podatkami bezpośrednimi, jak i pośrednimi), a to z kolei umożliwia nieuczciwym przedsiębiorcom oferowanie swoim klientom towarów i usług po niższych cenach. Często są to ceny, których nie są w stanie zaoferować podmioty wywiązujące się uczciwie z obowiązku podatkowego, gdyż wpłynęłoby to niekorzystnie na ich rentowność, a nawet oznaczało straty.

Kryterium ceny staje się szczególnie istotne w okresach słabej koniunktury gospodarczej, gdy dochody konsumentów nie rosną tak szybko, co przekłada się na ograniczenie po stronie popytu. Wówczas przedsiębiorcy, zwłaszcza małych i średnich firm, dotychczas lojalnie regulujący zobowiązania podatkowe i ubezpieczeniowe pracowników, aby nie przegrać konkurencji cenowej z podmiotami z szarej strefy dość szybko decydują się na obchodzenie powinności podatkowych.

Zaburzenie konkurencji rynkowej przez podmioty dopuszczające się oszustw podatkowych prowadzi do sytuacji, w której najważniejszym czynnikiem konkurencji staje się cena. W efekcie przedsiębiorcy coraz mniejszą wagę przywiązują do

takich elementów walki konkurencyjnej jak jakość czy innowacyjność produktów. W skali makroekonomicznej skutkuje to spadkiem nakładów na badania i rozwój, co przekłada się na pogorszenie międzynarodowej konkurencyjności gospodarki i pośrednio wpływa negatywnie na obniżenie tempa wzrostu gospodarczego. Oddziałuje to na zdolność kredytową państwa, jego wiarygodność na rynkach finansowych, a w konsekwencji na bezpieczeństwo finansowe państwa.

Wspomniany już makroekonomiczny aspekt związany z uszczuplaniem przez oszustwa fiskalne dochodów podatkowych państwa ma swoje dalsze negatywne konsekwencje w postaci ograniczenia możliwości łagodzenia polityki fiskalnej. W sytuacji gdy część podatników unika płacenia daniny, pozostali uczestnicy rynku zostają obciążeni wyższymi podatkami. Większe podatki to z kolei znaczna pokusa i powód do funkcjonowania w szarej strefie. W ten sposób krąg się zamyka, a jedynym sposobem na jego przerwanie jest podjęcie działań systemowych zmierzających do ograniczenia zakresu przestępstw podatkowych, na których zakres mają wpływ postawy etyczne. Badania nad moralnością podatkową B. Torglera wykazały, iż obniżenie moralności podatkowej o jedną jednostkę prowadzi do wzrostu rozmiarów szarej strefy o 20%.

W państwach, w których prowadzone były badania nad problemem moralności podatkowej, odpowiedzi podatników wskazywały, że ocena oszustw podatkowych jest w odbiorze społecznym neutralna bądź całkiem łagodna. Respondenci uważali, że przy obliczaniu podatku należy stosować działania na pograniczu prawa, aby zminimalizować obciążenie podatkowe.

Przeprowadzone badania własne wskazują, iż nie wzbudza negatywnych uczuć w społeczeństwie zachowanie polegające na tym, że ktoś narusza wspólne dobro, unikając płacenia podatków. Znaczna część społeczeństwa uznaje uchylanie się od obowiązku fiskalnego za powszechnie przyjęte zjawisko oraz za rzecz godną aprobaty. Spadek wrażliwości jest widoczny we wszystkich grupach społecznych, jednak zasadniczym wyznacznikiem jest poziom dochodów. Najmniej wrażliwi na naganne zachowania podatkowe są najmłodsi Polacy. Równocześnie mniej wyczuleni na lekceważenie obowiązku podatkowego są najbogatsi oraz osoby ze średnim wykształceniem.

Ocena moralna uchylania się od podatków nie zawsze musi być jednoznaczna. W katechizmie Kościoła katolickiego oszustwa podatkowe uznaje się za moralnie niegodziwe, niemniej jednak znaczenia nabierają okoliczności, w jakich do niedozwolonego czynu dochodzi. Te uwarunkowania wpływają na brak negatywnej oceny wśród gospodarstw domowych oraz podmiotów gospodarczych biorących udział w badaniu ankietowym. Dla blisko połowy przedstawicieli gospodarstw domowych usprawiedliwieniem dla oszustwa podatkowego jest brak środków finansowych potrzebnych na utrzymanie rodziny, a dla co trzeciego przedsiębiorcy wytłumaczeniem była słaba kondycja firmy stojącej na progu bankructwa.

Niepokojący jest fakt, że rośnie przekonanie, iż oszustwa podatkowe to przejaw zaradności, a co najmniej 40% osób szuka wytłumaczenia w wysokości obciążeń fiskalnych czy też braku środków do życia. Jak wskazują badania empiryczne, sytuacja, w której dochodzi do uszczuplenia podatkowego jest wystarczającym usprawiedliwieniem uchylania się od opodatkowania dla wielu spośród ankietowanych.

Żaden system podatkowy nie był nigdy, nie jest i nie będzie oparty na zaufaniu do podatnika i jego sumienia, a opór wobec realizacji obowiązków podatkowych zawsze będzie związany z niechęcią do płacenia danin. Równocześnie należy pamiętać, że obywatel, płacąc podatki, bierze udział w budowaniu wspólnego dobra i korzysta ze świadczeń oraz dóbr oferowanych mu przez państwo. Wydaje się, że kiedy oszustwo fiskalne przestanie być postrzegane jako akt samoobrony i przedsiębiorcza postawa, a nieetyczne postawy będą napiętnowane społecznie, wówczas skala oszustw podatkowych zmniejszy się do znikomych rozmiarów.

Bibliografia

- Alm J., Torgler B., *Culture differences and tax morale in the United States and in Europe*, "Journal of Economic Psychology" 2006, No. 27.
- Bogacka-Kisiel E., *Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie*, PWN, Warszawa 2012.
- Dańkowski D., *Podatki i moralność*, „Znak” 1998, nr 2(513).
- Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWN, Warszawa 2000.
- Gomułowicz A., *Podatki a etyka*, Lex, Warszawa 2013.
- Gomułowicz A., Małecki J., *Podatki i prawo podatkowe*, LexisNexis, Warszawa 2013.
- Gomułowicz A., *Polityka podatkowa w Polsce i przesłanki jej kształtowania*, „Monitor Podatkowy” 1996, nr 5.
- Kichler E., *The economic psychology of tax behaviour*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Komar A., *Finanse publiczne w gospodarce rynkowej*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1996.
- Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2000–2004*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa 2006.
- Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2005–2008*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa 2010.
- Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2007–2011*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa lipiec 2013.

- Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2009–2012*, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa sierpień 2014.
- Schneider F., Torgler B., *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis*, IZA Discussion Paper Series 2007, No. 2541.
- Schneider F., Raczkowski K., Mróz B., *Shadow economy and tax evasion in the EU*, "Journal of Money Laundering Control" 2015, Vol. 18, No.1.
- Schneider F., *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013*, www. uni-linz.ac.at, april 2013.
- Schneider F., *The Size of the Shadow Economies of 145 Countries all over the World, First Results over the Period 1999 to 2003*, IZA Discussion Paper 2004, No. 1431.
- Słownik języka polskiego*, PWN, <http://sjp.pwn.pl>
- Szczodrowski G., *Polski system podatkowy*, PWN, Warszawa 2007.
- Szulc A., *Przyczyny i skutki zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce*, CeDeWu, Warszawa 2013.
- Taranow I., *Socjalno-psychologiczne aspekty uchylania się od podatków na Ukrainie*, „Studia i Prace KZiF, SGH” 2001, nr 22.
- Torgler B., *Tax Compliance and Tax Morale. A Theoretical and Empirical Analysis*, Edward Elgar Publishing Limited, 2007.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, Wilga, Warszawa 2007.
- Wojtyła K., *Elementarz etyczny*, Znak, Kraków 1977.

Unethical Tax Payers' Behavior as Threat to the Financial Security of a State

The article describes the ethical aspect of the taxpayers' attitudes and summaries research indicating a deficit of ethical behavior among households and business entities. Linear regression method was used to show the statistical relationship between the level of the shadow economy and tax revenues in Poland. The purpose of this article is to present the essence of Poles' morality on taxation resulting from the loss of civil instinct and ethical behavior in the context of their impact on the financial security of the state.

Keywords: tax morality, tax fraud, grey economy

Le comportement contraire à l'éthique des contribuables comme une menace à la sécurité financière de l'État

L'article décrit l'aspect éthique des attitudes des contribuables et il résume les recherches indiquant un déficit d'un comportement éthique parmi les ménages et les entités économiques. La méthode de régression linéaire a été utilisée pour montrer la relation statistique entre le niveau de l'économie souterraine et les recettes fiscales en Pologne. Le but de cet article est de présenter l'essence de la moralité des Polonais sur la fiscalité résultant de la perte de l'instinct civile et du comportement éthique dans le contexte de leur impact sur la sécurité financière de l'État.

Mots-clés: la moralité fiscale, la fraude fiscale, l'économie souterraine

Неэтичное поведение налогоплательщиков как угроза для финансовой безопасности государства

Статья представляет этический аспект поведения налогоплательщиков. Содержит результаты научного исследования, которые показали дефицит этического поведения среди домохозяйств и хозяйствующих субъектов. Для указания статистической связи между уровнем теневой экономики и налоговыми поступлениями в Польше использовался метод линейной регрессии. Цель статьи – представить сущность налоговой морали поляков, являющейся результатом потери гражданского инстинкта, и этическое поведение в контексте его влияния на финансовую безопасность государства.

Ключевые слова: налоговая мораль, налоговое мошенничество, теневая экономика

